

TANULMÁNYOK

Kerny Terézia

AZ ANGYALI KORONÁZÁS MOTÍVUMA SZENT ISTVÁN IKONOGRÁFIÁJÁBAN

Szent István király halálának 1988-as évfordulója, majd a millicentenáriumi események nyomán első uralkodónk alakja hirtelen a társadalomtudományi diszciplínák középpontjába került. Mindebben a megnövekedett érdeklődésben a gyorsan változó politikai események éppen úgy szerepet játszottak, mint a sokáig agyonhallgatott téma iránt jogosan megnövekedett szakmai igény. Számptalan képzőművészeti alkotás született róla és számptalan tudományos tanulmány, ismeretterjesztő írás méltatta személyiségét, szentségét, politikáját, vette számba ábrázolásainak sokaságát.

Lepold Antal pápai preláts, esztergomi kanonok az 1938-as Szent István-évre készült, máig alapműnek számító ikonográfiai összefoglalásai után¹ – hét évtized elteltével – végre ismét örvendetesen megsaporodtak azok a résztanulmányok és önálló kötetek, amelyek az első királyunkat megörökítő képzőművészeti alkotásokkal foglalkoztak a középkortól a XX. századig. Wehli Tünde két tanulmányban foglalta össze a Szent középkori ábrázolásait egy teljességre törekvő katalógussal kísérve.² Kostyál László a zalai régió barokk emlékeiről írt összefoglaló tanulmányt.³ Szilárdfy Zoltán a szent legközismertebb barokk ikonográfiai típusát elemezte.⁴ Endródi Gábor egy bronz síremlékszobor kapcsán adott széles spektrumú áttekintést I. Miksa udvarának Szent István recepciójáról.⁵ Knapp Éva az 1460-tól 1850-ig terjedő időszak grafikai ábrázolásait gyűjtötte össze reprezentatív kötetben.⁶ Folytatását időrendben Sinkó Katalin foglalta össze, de már nem csupán egyetlen műfajra koncentrálv.⁷ Klaniczay Gábor és Salamon Nándor pedig az ünnepségsorozat alkalmával született legújabb képzőművészeti (elsősorban szobrászati) produkció ideológiai, aktuálpolitikai háttérét elemezték.⁸ A melleleg külön historiográfiai tanulmányt érdemlő tizenkét év témába vágó publikációiból végül meg kell említeni még Magyar Zoltán két kötetét, aki bár elsősorban művelődéstörténeti és folklorisztikai aspektusból vizsgálta a Szent Istvánhoz köthető néphagyományokat, mindeközben képzőművészeti emlékeiről is szót ejtett.⁹

Jelen tanulmány a hatalmas mennyiségű és még számptalan kiaknázandó művészettörténeti lehetőséget rejtő emléktanyagból mindössze egyetlen típusra szeretné fölhívni a figyelmet, amely nem csupán ikonográfiai szempontból érdemes a figyelemre, de legalább ugyanolyan jelentőséggel bír eszmetörténeti és közjogi szempontból is, s amely nem csupán egy adott korszak, nevezetesen a XV. század legvégének lett az egyik speciális témája, hanem lényegtelen változtatásokkal az azt követező évszázadokban is virulensnek bizonyult.

Amint ez köztudott, az 1488. június 3-án Augsburgban, Erhart Ratdolt nyomdájában másodszor is kinyomtatott Thuróczy János *Magyarok Krónikájá*-nak illusztrációi több lényeges változást tartalmaznak az előző, még ugyanabban az évben megjelent, brünni kiadásához képest.¹⁰ Vonatkozik mindez az I. István életrajzát kísérő fametszetre is, amelynek Mátyás király számára különleges technikai újítással készült aranyozott, színezett példánya a Szent talán legtöbbször közölt és kiállított ábrázolásai közé tartozik.¹¹ Tehát nem csupán a szakemberek, hanem a széles nagyközönség előtt is jól ismert grafikáról van szó, amelynek azonban történeti és képi előzményei mintegy másfél évszázaddal korábbról eredeztethetők.

E grafikán az idős, ősz hajú és gondosan két ágba rendezett szakállú Szent István hatalmas kőtrónuson, brokátmustrás bojtos párnán ül frontális nézetben. Fölötte: „De generatione et regno sancti regis Stephani primi regis hungarorum” felirat olvasható. Az uralkodó viselete bő, hosszúujjas, egész testét beburkoló prémes bélésű és gallérú köpeny. Bal kezét combjára támasztott hatalmas országalmán nyugtatja, jobbában liliomos végű jogart tart. A trónus jobb oldalán tárcsapajzsba foglalt vágásos és kettőskeresztes címerpajzs látható. Balra fia, a gyermek Szent Imre herceg ül apja felé fordulva. Feje fölött „Emeric” név olvasható. E konvencionális – többek között – a középkori uralkodói pecsétekről jól ismert maiestas-kompozíció, megannyi szokványos kellékével önmagában még nem különösebben érdekes, hiszen egy több száz éves sztereotip sémát követ.¹² Ami a képet ikonográfiai szempontból egyedülállóná teszi, az a Szent István gloriólás feje fölött megjelenő koronát tartó két angyal.

Előzmények

A bizánci eredetű „corona angelica” mirákulum a hazai képzőművészetben a Képes Krónikában jelent meg először 1360 körül, de abban sem a Szent Istvánról szóló fejezeteknél, hanem a nem egészen legitim módon trónra került I. Gézánál, majd a hasonló módon királlyá választott öccsénél, az 1192-ben szentté avatott I. Lászlónál; mintegy nyomatékosítva az idoneitas elvét, vagyis, hogy ők az Úr kiválasztottjai és emiatt jogosultak a királyi címre.¹³ Ezenkívül Wittelsbach Ottónál bukkan még föl a csoda ugyanabban a kódexben, de csupán a szövegben olvasható a Szent Korona megtalálásáról szóló fejezet végén: „Quid est, quod a nullo inventa, sed ab ipsis, qui portabant, nisi quod ne Pannonia data sibi corona ab angelo privaretur.”¹⁴ Váczy Péter figyelt fel először arra, hogy az „angyal hozta korona”-motívum megjelenése az Árpád-ház férfi ágának kihalásával, vagyis a dinasztiaaváltást követően, a trónkövetelők korában válik aktuálissá és sokasodik meg száma hirtelen az írott és képzőművészeti forrásokban.¹⁵ A bizánci képtípust Nagy Lajos udvara elevenítette föl és tette aktuálissá. Létrejöttének feltételeit és szükségét Károly Róbert legitimációs ideológiája teremtette meg, amit, bár ez

már nála korántsem volt olyan lényegi kérdés mint apja számára, I. Lajos is következetesen alkalmazott új motívumok közbeiktatásával és összekapcsolásával reprezentációs képzőművészeti propagandájában.¹⁶ A Salamon király életében megkoronázott Géza és László, bár alkalmasságuk egyértelműen bebizonyította jogosultságukat a trónra, mégsem bizonyult elégséges érvnek a törvényes uralkodóval szemben. Ezt a fölöttébb kényes politikai szituációt kívánták áthidalni egy olyan – a szövegben egyébként nem is olvasható – legalizáló égi jelenet beiktatásával, amely már senkiben sem hagyhatott kétséget az ordo legitimitációját illetően. Az angyali segítség legfontosabb hazai képzőművészeti párhuzamait egy néhány évtizeddel korábban készült, másik reprezentatív udvari mű, a Magyar Anjou Legendárium ciklusai szolgáltatták, amelyben számtalanszor látható hasonló csoda, például Jézus életénél, Szent András apostol, Demeter, Becket Tamás vagy Bernát legendáiban.¹⁷

A jelen publikáció középpontjában álló XV. század végi Szent István-fametszet képi ősforrásának kétségtelenül a fenti, XIV. századi Szent László megkoronázása-miniatúra tekinthető,¹⁸ annak a Lászlóéknak, akinek egyébként a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásában – legalábbis véleményem szerint – megkülönböztetett, de mikrofilológiai módszerekkel kellőképpen még nem vizsgált, figyelem jutott.¹⁹ De valójában mégsem ez a képecske lehetett a közvetlen összekötő szál hozzá. Elképzelhető például, hogy Vitéz János esztergomi palotájának nagytermét díszítő *királygaléria* Szent István-falképe volt ez a közvetlen kapocs, de ez az Antonio Bonfini, majd nyomában Heltai Gáspár rövid leírásából ismert sorozat teljesen elpusztult, csak különféle analógiák alapján alkothatunk képet róla.²⁰ Ami viszont kétségtelenül szóba jöhet, az egy 1460–1470 körül, talán Ulmban nyomtatott, Szent Istvánt és Szent Imrét ábrázoló önálló színezett fametszet, amelyen a teljes vértetben álló, keresztet tartó (!) középkorú, barna hajú és szakállú, álló Szent István fejére két angyal helyez hagyományos, négy liliomos ágú nyitott koronát.²¹ A király fiziognómiája, álló testtartása, valamint viselete egyaránt Szent Lászlót, mégpedig a Képes Krónika miniatúrája nyomán elterjedt típust követi.²² Az angyali koronázás XIV. században kialakult, eredendően Szent Lászlóhoz köthető képzőművészeti motívuma ezzel a motívum cserével a XV. század közepétől átkerült az államalapító Szent István ikonográfiájába, feltehetően abból a fölöttébb egyszerű megfontolásból, hogyha Lászlónak angyal hozta, még inkább hozhatta az első és ugyancsak szentté avatott uralkodónak is. A mindmáig csupán egyetlen példányban ismert fametszet azonban valószínűleg egyáltalán nem vált idehaza szélesebb körben ismertté. Ismerhették viszont Augsburgban, ahol a most nem részletezett egyéb szóba jöhető előképek mellett,²³ a koronázás motívumát áttemelték és beépítették egy olyan, már hazulról sugallt koncepció nyomatókosítására, amelyet összefoglalóan *Szentkorona-tan* néven ismer a történettudomány.²⁴ Ennek egyértelmű kifejezésére azonban nem volt elegendő és kielégítő az egyszerű formai átvétel. Ezért tehát a korábbi konvencionális és sematikus

1. Szent László megkoronázása. Miniatúra a *Képes Krónikából*. Pergamen, tempera, 1360 körül. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Cod. Lat. 404. 46. verso

királyi jelvényt a Magyar Királyság zárt arbronsú Szent Koronájával helyettesítették, amely a III. Frigyes-től való visszaváltása után 1464-től már I. Mátyás király felségi pecsétjének is állandó eleme volt.²⁵ Sőt, éppen ezen a nyomon határozható meg egyértelműen a hiányzó képzőművészeti láncszem is hozzá. Mátyás, aki Szent Lászlóhoz (és Károly Róberthez) hasonlóan maga is legitimitási problémákkal küszködött, gyakorta fordult reprezentációjában az olyan jól bevált eszközökhöz, amelyek lényegében még az Anjouk heraldikus-dinasztikus színezetű propagandájából voltak eredeztethetők. Ezek közé tartozott az angyali koronázás motívumának fölelevenítése is, mint ez a Stein György sziléziai és luzáciai helytartó megrendelésére, de kétségtelenül udvari instrukciók nyomán készült bautzeni Ortenburg-vár kaputornyán lévő Mátyás felségi pecsétje nyomán 1486-ban emelt ülőszobornál is látható.²⁶ *Véleményem szerint a Szent István-fametszet legközvetlenebb előképe a későbbiekben számtalanszor lemásolt bautzeni relief volt.* A mind stílárisan, mind tartalmi szempontból ily módon korszerűvé változtatott grafika ezáltal egyszerre fejezte ki a Mátyásban folytatódó Szent István-i örökség gondolatát, a magyarországi Anjouk Szent László hagyományát egyszóval magát a történelmi kontinuitást, egyúttal nyílt és leplezetlen állásfoglalás is volt a rivális, a magyar királyi címet élete végéig használó német-római császárral szemben.

A metszet megjelenése pillanatától kezdve átütő sikert aratott. Technikája, mondanivalója révén is, de főleg majd azért, mert a rendi alkotmány szempontjából rendkívül lényeges közjogi vonatkozásokkal bírt, különösen a Hunyadi Mátyás halálát követő trónutódlási harcokban. Miután a legpregnánssabban fejezett ki egy adott aktuális politikai gondolatot, s a későbbiekben is

2. Szent István király. Egylapos nyomtatvány részlete. Színezett fametszet. 1460–1470 körül München, Staatliche Graphische Sammlung, Inv. 118257

3. Mátyás király angyali koronázása. Bautzen, Ortenburg kaputorony homlokzata. Színezett homokkő, 1486

De generatiōe ⁊ regno scī regis Stephani primi regis hūgarorū

4. Szent István király és Szent Imre herceg Johannes Thuróczy *Chronica Hungarorum* (Augsburg, 1488) című művéből. Színezett fametszet

aktualizálhatóvá vált, elkövetkezendő évszázadokban számtalan replikája, újabb és újabb variánsa született egészen a XX. századig.²⁷ Valószínűleg így szivárgott le azután további közbülső állomások révén a néphagyományba is, bár az ide vonatkozó orális és képi emléktanyag száma meglehetősen csekély.²⁸

A Szent István-fametszet utóélete

Az általam eddig ismert legelső ide tartozó ábrázolás *Erdődy Simon zágrábi püspök* (1519–1543) 1522-ből ismert *pecsétjén* látható.²⁹ A zágrábi püspökség védőszentje Szent István király volt. Valószínűleg ez okból kapott helyet alakja a főpap pecsétjén is. Jóllehet a zágrábi káptalan már 1323-tól használt egy István maiestas alakjával díszített pecsétet,³⁰ előképének stiláris és ikonográfiai megfontolások alapján azonban mégsem a XIV. századtól használatos sigillum tartható, hanem egy korban hozzá közelebb álló mű, az augsburgi kiadású Thuróczy-krónika Szent István fametszete, amelyet a püspök családja igen jól ismerhetett. A pecsétmező közepén az uralkodó ül díszesen kiképzett gótikus, mérműves trónuson, hosszú, bő ornátusban, fején nyitott koronával. Két oldalán háromszögű konzolokon egy-egy adóráló angyal látható. Az uralkodó trónoló alakja előtt, tőle jobbra térdel maga a főpap imára kulcsolt kézzel, míg legelső alsó részt az Erdődy-címer foglalja el. A korlátozott technikai lehetőségek miatt a tipárium vésőjének némileg módosítania kellett az eredeti kompozíciót. Az angyalok például passzív szereplők a trónus két oldalán.³¹ Szent István koronája sem zárt, hanem a korábbi, a zágrábi hagyományokhoz igazodó sematikus, lilimos pártázatú, nyitott insigné, de mindezen részletektől függetlenül minden egyéb motívum már a *Chronica Hungarorum*-ban közölt grafikát követi, ahol az imádkozó püspök voltaképpen a gyermek Szent Imre helyére került.

A következő állomást Hans Hauge zum Freisten *Der Hungern Chronica*-jának Peter Flötner által metszett könyvillusztrációja jelenti.³² A német olvasóközönség számára készült kötet folio 16. verso lapján látható fametszet kompozíciója ebben az estben csupán nagy vonalakban követi mintaképét. A trónterem az ablak alatt álló súlyos reneszánsz asztallal más német kortárs (ezen a helyen nem részletezendő) fametszeteket idéz, ahol három, inkább polgári, mintsem nemesi öltözetű férfi beszélget, feltehetően az audienciára várva. A reneszánsz kőtrónuson szembenézetben ábrázolt Szent István semmiben sem emlékeztet képi előzményére, de jogarát leszámítva még egy királyra sem. Nincs uralkodói ornátusban, gloriólája sincs. Egyedül a kövér angyalkák által tartott korona utal eredeti forrására, de itt az sem a Szent Korona, hanem egy sematikus nyitott, sokágú közönséges diadém. A Magyar Királyság koronájának eszmei jelentőségével a határokon túl nem igazán lehettek tisztában, a dúcát pedig változatlan formában lenyomtatták még Péter, Szent László és Nagy Lajos koronázása jeleneteként is.

5. Erdődy Simon zágrábi püspök (1519–1543)
pecsétje. Budapest, Magyar Országos
Leváltár, DI 33018

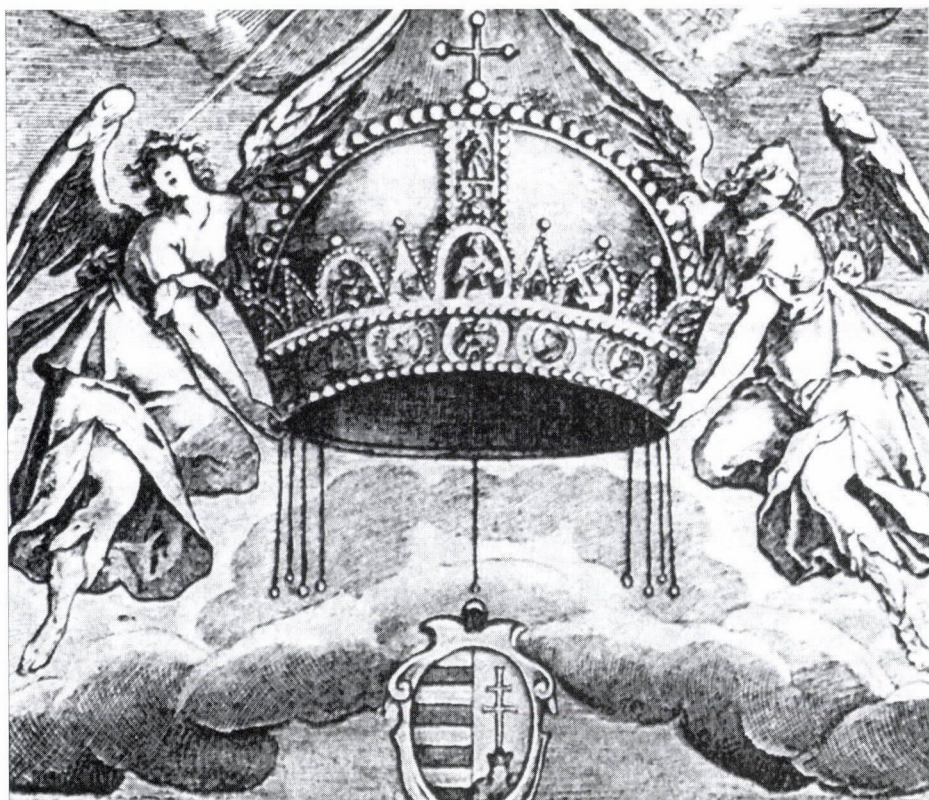

6. Szent István megkoronázása Hans Hauge
zum Freisten *Der Hungern Chronica*-jából
(Augsburg, 1536) Peter Flötner fametszete

Kétségtelen viszont, hogy a legapróbb részletekig az augsburgi illusztrációt követte annak a rézmetszetnek a kompozíciója az 1610-es évek közepén, amely egy újabb magyar históriához készülő nagyobb királyképmás-sorozat egyik darabja lett volna.³³ E történeti munka és az illusztrációk ötlete a magyar királyi kancelláriai titkártól, Ferenczffy Lőrincetől származott.³⁴ Jelentőségét az adta, mint erre Galavics Géza már többször is rámutatott, hogy a Thuróczy-krónika óta hazai kezdeményezésből nem jelent meg olyan történeti mű Magyarországról, amely valamennyi magyar uralkodó portréját tartalmazta volna.³⁵ Ahhoz, hogy érthetővé váljon Ferenczffynek az adott belpolitikai szituációban fölöttébb irreálisnak tűnő terve, némi történeti áttekintés szükséges.

1608. június 26-án a magyar főnemesség hatékony közreműködésével a politikailag tehetetlen II. Rudolfot lemondatták.³⁶ Az új uralkodó II. Mátyás (1608–1618) néven foglalta el a magyar trónt.³⁷ A rendi politika képviselői a maguk javára igyekeztek kihasználni a kedvezőnek mutató, lassan-lassan konszolidálódó helyzetet minden téren, s elérkezettnek látták az időt, hogy az abszolutizmus ellenében érvényesítsék a Bocskai-felkelést lezáró 1606-os bécsi béke pontjait, mégpedig három irányban. Még a koronázás előtt összehívott országgyűlés követelte – többek között – a mihamarabbi békekötést a törökkel, a szabad vallásgyakorlat kihirdetését és a Szent Korona hazahozatalát, vagyis megtépázott, korábban semmibe vett ősi jogaik azonnali helyreállítását.³⁸ Ekkor alkották meg a híres 1608. ún. koronázás előtti törvényeket, amelyek a későbbiekben a XVII. századi rendi alkotmány fontos bástyái lettek.³⁹ Az új királyban, már pusztán a névazonosság miatt is – de azért is, mert másfél évszázaddal korábban hasonló körülmények között szerezte vissza szintén a köznemesség támogatásával III. Frigyes-től a koronát – Hunyadi Mátyás méltó utódát látta a koronázási szertartás eufóriájában égő nemesség.⁴⁰ A határozott közjogi követelések első kézzelfogható sikere a rendi nemesség érzékenységét különösen sértő és régóta sérelmezett vágyának beteljesülése, a Szent Korona visszaszerzése volt. Megkezdődtek a béketárgyalások is. Az ország a rendszeren megújított zsitvatoroki szerződésekkel lélegzetvételnyi pihenéshez jutott, az erőgyűjtésre koncentrálhatott.⁴¹ Vélhetően ezekkel az előzményekkel magyarázható, hogy Ferenczffy a kedvező körülményeket mérlegelve bátran belevágott dédelgetett álmának megvalósításához. A metszetsorozat elkészítéséhez egy akkor éppen Prágában tevékenykedő németalföldi rézmetszőhöz, Egidius Sadelerhez fordult megbízásával. 1615-ben már egész sorozat királyképmás elkészülhetett, mert *Liber Iconum Regum Hungariae* címmel ekkor már kiadását is fontolgatta. Úgy érezte, hogy vállalkozásával „saját hazája [...] felvirágoztatásában” vállal szerepet, s ebbéli elkötelezettségében külföldi példákra hivatkozott. A történeti összefoglalás megírására – jobb híján – Berger Illést (Elias Bergert) választotta,⁴² akit még Rudolf a Magyar Kamara javaslata ellenére nevezett ki magyar királyi udvari historiográfusává.⁴³ Kiválasztását a Kamara ellenérzése ellenére talán az motiválhatta, hogy 1608-ban *A magyar Szent*

7. A Szent Korona Révay Péter *De sacre coronae regni Hungariae ortu virtute, victoris, fortune* (Augsburg, 1613) című művének címlapján. Wolfgang Kilian rézmetszete

Korona eredetéről, tévelygéseiről és hazatéréséről egy akkor éppen nagyon aktuális latin nyelvű könyvet írt. Művében a Prágából Pozsonyba szállított jelvény visszaszerzését II. Mátyás érdemének állította be, de túlzásoktól hemzseggő eszmefuttatása szerencsés módon akkor éppen kedvező fogadtatásra talált a magyar nemesség soraiban is.⁴⁴ „Ezt a koronát méltán mondják szentnek és angyalinak” – írta. Az angyalok hozták, a gondviselés megőrizte, és minden bujdosásból hazahozta. A korona sokszor „tévelygett”, a Habsburgok kezén, de az új király fején méltó helyére került.⁴⁵ A *Historia Hungariae* kötettel azonban nem járt ilyen sikerrel, mert végül különféle akadályok miatt sem a könyv, sem a kiadásra szánt rézlemezek nem kerültek sajtó alá.⁴⁶ A kollekciónban Holl Béla szerint ekkor viszont már kétségtelenül benne kellett lennie a Szent István királyt és Szent Lászlót ábrázoló daraboknak.⁴⁷ Az előbbi hipotézisre nézve a perdöntő bizonyítékot egy szintén ekkortájt megjelenő, máig alapvető forrásmunka, a lutheránus túróci főispán, majd 1608-tól koronaőr, Révay Péternek 1613-ban,

8. Szent István király és Szent Imre herceg. Egidius Sadeler rézmetszete. 1615 körül.
Megjelent a *Mausoleum* [...] (Norimbergae, 1664) című históriában könyvillusztrációként

9. Ismeretlen festő: Szent István király. Olaj, hársfa. 1615 után. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteménye, ltsz.: 55.967.3

Augsburgban napvilágot látott *De sacra coronae regni Hungariae ortu virtute, victoria, fortuna* című, teológiai-teokratikus szemléletű kötete jelenti.⁴⁸ A Szent István-kép ikonográfiája ugyanis – bár egészében véve Thuróczy János krónikájának augsburgi kiadásában látható fametszetét követte – az anyagi koronázás motívumánál már a szerzőnek a Szentkorona-tan további közjogi alakulására igen nagy hatást gyakorló államelméleti művére támaszkodott. Pontosabban az annak az elején látható, Wolfgang Kilián nevével fémjelzett, immár nem idealizált, hanem a korábbi ábrázolásoknál sokkal precízebb és valóságosabb rézmetszetét adaptálta, amely azután több-

10. Tolna vármegye pecsétje Koller Josephus *Cerographia Hungariae* (Tyrvnae, 1734) című művéből. Rézmetszet. Könyvillusztráció a 126–127. lapok közötti III. táblán

mint másfél évszázadon át valamennyi koronaábrázolás prototípusául szolgált.⁴⁹

A Ferenczffy által megrendelt Szent István- (és Szent László-) rézmetszet népszerűségét és példa nélküli gyors elterjedését támasztja alá egy ismeretlen attribúciójú és provenienciájú, ám kétségtelenül reprezentatív céllal készült magyar királyszenteket ábrázoló, Buzási Enikő és Mojzer Miklós által 1600 körülre datált „*triptichon*”.⁵⁰ Pillanatnyi kétségünk sem lehet afelől,

11. A. Lomberto: Szent István király és Szent Imre herceg csontreliefje a Mausoleumban megjelent rézmetszet nyomán. XIX. század első fele. Magántulajdon

hogy táblái az udvarhoz, sőt feltételezhetően Ferenczffy köréhez igen közel álló *világi* főnemes számára készülhettek. Az is bizonyos, hogy mind a Szent István, mind a László festmény a *Magyarország históriá*-jához szánt illusztráció tökéletes másolata. A Szent István-képnél mindössze annyi változtatással éltek, hogy a gyermek Szent Imre herceget teljesen kihagyták belőle. Ő a harmadik táblára került önálló szereplőként, immár fölserdült ifjúként.⁵¹ A fenti egyezések így jelentősen módosítják a festmények korábbi keletkezésének időpontját, véleményem szerint mintegy másfél évtizeddel későbbre, azaz az 1615 utáni évekre.

Ferenczffy Lőrinc nyomdájának terméke volt az a két évtizeddel később készült fametszet is, amely François Montmorency *Cantica sacra* című művét illusztrálta.⁵² Metszője szerencsésen ötvözta a Thuróczy-krónika grafikáját és a Sadeler-féle rézmetszetet a gyermek Szent Imre nélkül, bár kválítás tekintetében messze elmaradt mindkettő mögött.

A főtebb bemutatott Egidius Sadeler-féle Szent István- (és a többi magyar uralkodót ábrázoló) rézmetszet azonban mégsem a XVII. század első évtizedeiben, hanem a Nádasdy Ferenc országbíró költségén Nürnbergben, 1664-ben kiadott *Mausoleum* megjelenítése után terjedt el országosan, de akkor szinte azonnal és szinte minden műfajban: grafikákon,⁵³ rajzokon,⁵⁴ pecséteken,⁵⁵ elefántcsont-plasztikán, falképeken, olajfestményeken, sőt alighanem ekkortól számítható karrierje az orális hagyományokban is.⁵⁶ A XVII. századi Szent István-ikonográfia egyik legfontosabb típusává vált, hiszen a másik közismert téma, a korona, illetve országfelajánlás-kompozíciója csupán a XVIII. században válik majd egyeduralkodóvá. Ennek oka, akárcsak 1488-ban, ismét a kötet korszerűségében rejlett. Az adott politikai helyzetben aktualizálható programatikus művé vált illusztrációival együtt.

Az angyali koronázás egyéb típusai

A Thuróczy-krónika fametszetétől a Sadeler-féle rézmetszeten át mintegy négy évszázados ikonográfiai kontinuitást képviselő Szent István-ábrázolások mellett elvétve új formai ötletekbe és gondolati tartalmakba ágyazva is megjelent az angyali koronázás motívuma a XVII. századtól. Ennek a másik ikonográfiai vonalnak időrendben haladva az első példája Erdődy György Alajos 1633-ban Douaiban megjelent *Gloria virtutis Hungaricae* [...] című III. Ferdinánd királynak ajánlott hitvédelmi munkája egyik rézmetszete volt.⁵⁷ Az antwerpeni Peeter Rucholle grafikáján a magyarságot keresztény hitre térítő király Jupiter négy ló által vontatott kvadrigáján vágat a gyűlölt bálványimádás rekvizitumain: ledöntött antik istenszobrokon, feláldozott állatokon és a legyőzött pogányokon.⁵⁸ Fölötte két angyal röpköd, az egyik koronát hozva, de a kompozíció allegorikus mondanivalójához képest ők mellékes szereplők, mondhatni csupán kiegészítő attribútumok.

12. Szent István király diadalszekéren. Könyvillusztráció Georgius Aloysius Erdődy *Glorias virtutis Hungaricae religionis* [...] című hitvédelmi művéből (Douai, 1633). Rézmetszet. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára. Apponyi Hungarica 2027

A következő emlék az *Esterházy-Trophaeum* címlapelőzéke, Domenico Rosetti rézmetszete Esterházy Pál nádor előtti hódolat jelenetével.⁵⁹ Felső részén – diszkréten jelezve csupán – Szent István király emelkedik ki a gomolygó felhők közül teljes páncélzatban, sisakkal, kivont karddal. Feje fölét két apró angyal hatalmas, a Kilián-metszetet követő, vagyis a már valóságúhien ábrázolt Szent Koronát tartja csüngőibe kapaszkodva, utalva a Magyar Királyság legfőbb és a herceg közjogi méltóságára is. Egyszerre fejezve ki ezáltal a Szent István-i állameszmét, a Szentkorona-tant, s ha voltaképpen közvetett előképeit, a magyar szentkirályok feje fölött lebegő Szűz Mária megkoronázása – Patrona Hungariae-ábrázolásokat is figyelembe vesszük, akkor egyenesen Mária országát, a Regnum Marianum-ot szimbolizálta Esterházy kortársai számára.

E metszet akár fordulópontnak is fölfogható e téma szempontjából. Ez időtől kezdve ugyanis egyre jobban elvált egymástól a Szent Istvánhoz kapcsolódó angyali koronázás motívuma és az önálló Szent Korona-ábrázolások csoportja. Immár két külön vonulatot képviseltek. Az egyik oldal azt a koncepciót követte, amelyik a *Mausoleum* rézmetszete alapján jottányit sem tért el előképétől vagy alig módosítva vitte tovább a típus megszokott jelentését, a másik oldal viszont önállóan vagy más történeti témákba ágyazva a Szentkorona-tant szimbolizálta az éppen aktuális politikai szituációra utalva.

Ez utóbbiakhoz köthető ábrázolások összegyűjtése és aprólékos analízise, amely a művészettörténet mellett másfajta megközelítési módozatokat is igényel, olyan kihívás, melynek mind kevésbé lehet és szabad ellenállni.

JEGYZETEK

¹ LEPOLD Antal.: Szent István király ikonográfiája. In: Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján. III. A M. Tud. Akadémia felkérésére szerkeszti SERÉDI Jusztinián. 113–154. Uő: L'iconografia re Sancto Stefano. Budapest, 1938. (Études sur l'Europe Centre-Orientale – Ostmitteleuropäische Bibliothek 13.)

² WEHLI Tünde: Szent István kultusza a középkori magyarországi művészetben. In: Doctor et apostol. Szent István tanulmányok. Szerk. TÖRÖK József. Budapest, 1994. 107–110. (Studia Theologica Budapestiensia 10.); WEHLI Tünde: Szent István király ábrázolása a középkori magyarországi művészetben. In: Szent István és az államalapítás. Szerk. VESZPRÉMY László. Budapest, 2002. 162–172. (Nemzet és emlékezet)

³ KOSTYÁL László: Adatok a Szent István-ikonográfiájához néhány zalai ábrázolás alap-

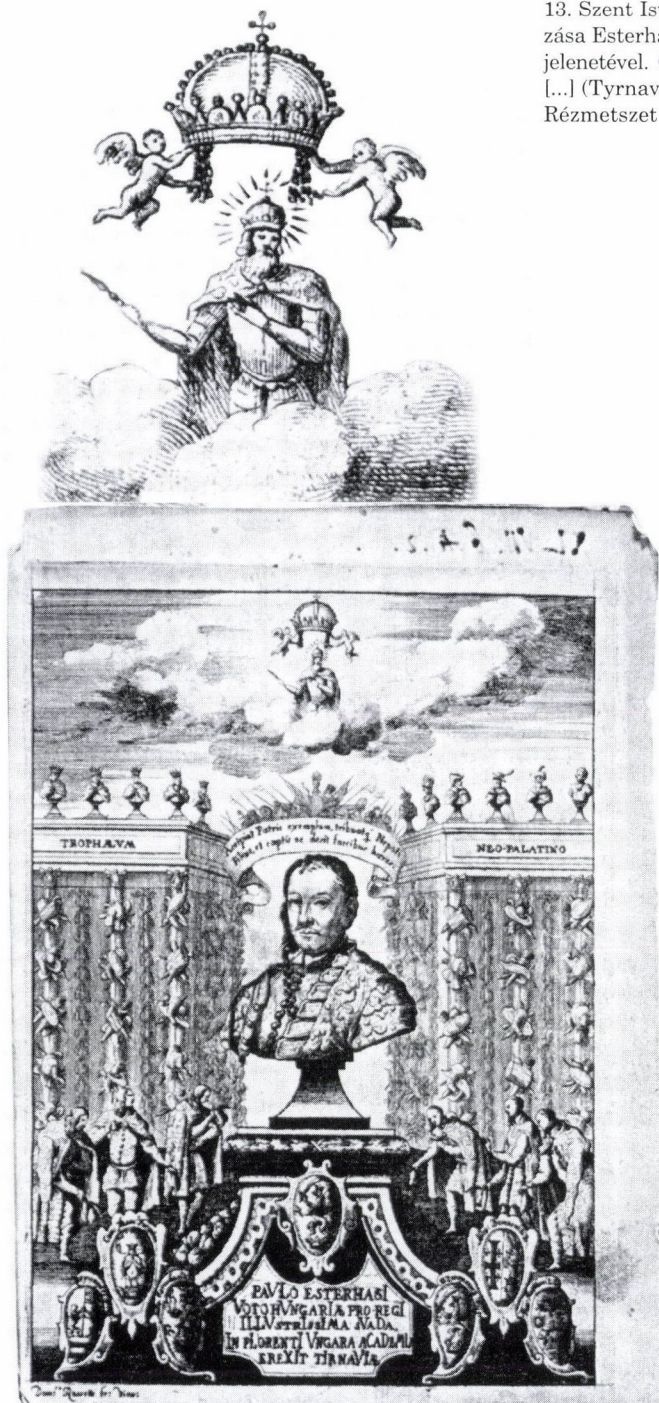
ján. Zalai Múzeum 4. (Zalaegerszeg, 1992) 195–204.

⁴ SZILÁRDFY Zoltán: Szent István király följajánlásának attribútumai. Művészettörténeti Értesítő XLVIII. (1999) 71–85.

⁵ ENDRÓDI Gábor: Szent István I. Miksa császár síremlékén. In: Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Szerk. MIKÓ Árpád – SINKÓ Katalin. Budapest, 2000. 196–220. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3.)

⁶ KNAPP Éva: „Gyönyörű volt szál alakja.” Szent István király ikonográfiája a sokszorosított grafikában a XV. századtól a XIX. század közepéig. Budapest, 2001.

⁷ SINKÓ Katalin: A modern nemzetek és képük a múlttól. Az ezredforduló a 19. és 20. század magyarországi művészetében. In: Szent István és az államalapítás 2002. (2. jegyzetben i. m.) 173–183.

13. Szent István király angyali koronázása Esterházy Pál nádor előtti hódolat jelenetével. Címlapelőzék a *Trophaeum* [...] (Tyrnaviae, 1681) című kötetből. Rézmetszet

- ⁸ KLANICZAY Gábor: Szent királyok feltámadása. Előadás a Közép Európai Egyetem (CEU) által rendezett miliecentenáriumi konferencián 2002. II. 22-én. [Megjelenés előtt]; SALAMON Nándor: Új Szent István-szobrok Nyugat Dunántúlon. Vasi Szemle LVI. (2002/1.) 3–23.
- ⁹ MAGYAR Zoltán: Szent István a magyar kultúrtörténetben. Budapest, 1996. Uő: Szent István a néphagyományban. Budapest, 2000. (Osiris könyvtár – Folklor) Szigorú művészettörténeti bírálatuk, sajnos mindmáig várat magára!
- ¹⁰ THURÓCZY, Johannes: Chronica Hungarorum. Brünn, 1488. [Konrad Stahel et Mathias Prenlein]; THURÓCZY, Johannes: Chronica Hungarorum. Augsburg, 1488. [Erhard Ratold, impensis Theobald Feger]. A két kiadás fametszeteinek bibliográfiája terjedelmes. Legújabb összefoglalása korábbi szakirodalommal: RÓZSA György: A Thuróczy-krónika illusztrációinak forrásai és a középkori magyar királyok ikonográfiája. In: RÓZSA György: Grafikatörténeti tanulmányok. Fejezetek a magyar vonatkozású grafikai ábrázolások múltjából. Szerk. SZABÓ Júlia. Budapest, 1998. 7–23. (Művészettörténeti Füzetek 25.)
- ¹¹ 135×115 mm
- ¹² A trónuson ülő Szent István alakja egyébiránt, minden konzervativizmusa ellenére, külön földolgozást és elemzést igényelne, mert a Thuróczy krónikákban közölt fametszetek előtt meglehetősen ritkán ábrázolták ezt a típust. Mindössze a IV. Béla király pecsétjével rokonítható esztergom-szentkirályi ispotályos (stefanita) konvent 1242–1245 között készült pecsétjén (TAKÁCS Imre: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján. Budapest, 1992. 60–61. Kat. 17., 17.1; T. I. [TAKÁCS Imre:] Az esztergomi stefanita konvent pecsétje (1379). In: HEGEDŰS András – LŐVEI Pál – TAKÁCS Imre – WEHLI Tünde: Megpecsételt történelem. Középkori pecsétetek Esztergomból. Szerk. HEGEDŰS András. Esztergom, 2000. 154. Kat. 121.), a Szent István királyról nevezett zágrábi székeskáptalan 1323-ban kibocsátott újabb pecsétjén (TAKÁCS 1992. [i. m.] 98–99. Kat. 59.2.) és a Képes Krónika folio 20. verso lapján látható ebben a helyzetben.
- ¹³ Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Lat. 404. folio 42. retro, 46. verso, pergamen, tempera
- ¹⁴ Capite 191. Ottó élete végéig (1312) használta a magyar királyi címet. A korona „angyali” jelzőjéről: GYÖRFFY György: Kronensendungen und Königskreationen in Europa des 11. Jahrhunderts. In: Insignia Regni Hungariae. I. Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn. Hrsg. Ungrarischen Nationalmuseum. Red. Zsuzsa LOVAG. Budapest, 1983. 17–43; VÁCZY Péter: A magyar koronáról. In: VÁCZY Péter: A magyar történelem korai századaiból. Szerk. GLATZ Ferenc. Budapest, 1994. 88–92. (História Könyvtár. Monográfiák 5.); BERTÉNYI Iván: Wittelsbach Ottó és a Szent Korona. Elhangzott a *Kereszténységünk bajor szálai* címmel a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán rendezett nemzetközi konferencián. (Budapest, 2002. XI. 5.) [Megjelenés előtt]
- ¹⁵ VÁCZY 1994. (Előző jegyzetben i. m.) 88; VÁCZY Péter: Az angyal hozta korona. In: Uo. 94–102. [Angol nyelven: The Angelic Crown. Hungarian Studies I. (1985) 1–18.] A képi motívum kialakulásáról és változásáról a XII. század végéig Joachim Ott adott ki impozáns monográfiát: OTT, Joachim: Krone und Krönug. Die Verheißung und Verleihung von Kronen in der Kunst von der Spätantike bis um 1200 und die geistige Auslegung der Krone. Mainz am Rhein, 1998.
- ¹⁶ Ennek egyik példája – véleményem szerint – a több mint egy évszázada elpusztultnak hitt Feketeardó (ma: Csornotiszív, Ukrajna) Szűz Mária titulussú plébánia-templomának egyik falképe, amely eddig csupán Henszlmann Imre és Römer Flóris leírásaiból volt ismeretes. A mézsréteg alól az 1990-es évek elején előkerült, majd 1995-ben eléggé primitív módon restaurált és átfestett freskóról röviden és „restaurálásukhoz” hasonlóan éppen annyira primitíven: HORVÁTH ZOLTÁN György – KOVÁCS Sándor: Kárpátalja kincsei. Budapest, 2002. 108–115.
- ¹⁷ Vatikánváros, Biblioteca Apostolica Vaticana. Vat. Lat. 8541. 1333–1345. Pergamen,

tempera. 293×215 mm A körülvágott képek mérete: 102×166,5 mm

¹⁸ Valóságos és közvetlen mintaképe természetesen nem ez az időben meglehetősen távoli alkotás lehetett, csupán a típusa volt azonos.

¹⁹ Ide vonatkozóan: KERNY Terézia: „Szíz Máriának választott vitéze”. (A Szent László-tisztelet alakulása 1458–1526 között). In: Szent László tisztelete és ikonográfiája (1192–1630). [Megjelenés előtt] Csupán érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy az augsburgi kiadás elején látható kunüldözés jelenetének kompozíciója szintén igen hamar elterjedt, amint ezt a csallóközi Gutor templomának ciklusa is igazolja. A Képes Krónika Szent László megkoronázása miniatúrájának és a Thuróczy-krónika fametszete közötti ikonográfiai kapcsolatot először Wehli Tünde vette észre: „Ez a motívum a Képes Krónikában az esetben szerepelt, amikor a szöveg a koronázást bizonyos okokból isteni szándékkal magyarázta. A Képes Krónika, noha nagy figyelmet szentelt a koronázások ábrázolásának, könnyedén átsiklott az első királyé felett. A Thuróczy Krónika említést se tett erről. Ezzel szemben úgy tűnik, hogy a rajzoló felfigyelt e hiányosságra, és a László ábrázolásban időközben meghonosodott angyali koronázás motívumát beépítette az első magyar király ikonográfiájába.” WEHLI Tünde: Magyar uralkodók ábrázolásai Thuróczy János Krónikájában. In: BASICS Beatrix – GALAVICS Géza – MAROSI Ernő – WEHLI Tünde: A középkori magyar királyok arcképei. Szerk. FÜLÖP Gyula. Székesfehérvár, 1996. 10. (A Szent István Király Múzeum Közleményei D. sorozat 243. szám) Hat évvel később már úgy vélte, hogy a Magyar Anjou Legendárium Szent László ciklusa adhatott közvetlen inspirációt a motívum megjelenéséhez. WEHLI 2002. (2. jegyzetben i. m.) 167.

²⁰ 1465–1472 körül. Az ide vonatkozó források közül: BALOGH Jolán: Mátyás király ikonográfiája. In: Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. II. [Szerk. LUKINICH Imre.] Budapest, 1940. 491–492, BALOGH Jolán: Művészet Mátyás király udvarában. Budapest, 1966. I. 707. Legújabb említése: VUKOV Konstantin: Vitéz János esztergomi palotájának épületei. In: Lux

Pannoniae. Esztergom az ezeréves kulturális metropolis. Esztergom, 2001. 159., 170.

²¹ München, Staatliche Graphische Sammlung. Ltsz.: 118257. Papír, 340×231 mm, levágva, utóbb tollal írt feliratokkal. Első közlése: SCHREIBER, Wilhelm Ludwig: Manuel de l'amateur de la gravure sur bois et sur métal au XVe siècle. Berlin, 1892. Nr. 1418. Fontosabb irodalma még: SCHREIBER, Georg: Stephan I. in der deutschen Sakralkultur. Budapest, 1938. 43. Abb. 7. (Etudes sur l'Europe Centre-Orientale – Ostmitteleuropäische Bibliothek 15.) Ikonográfiájáról: TÖRÖK Gyöngyi: A Mateóci Mester művészetének problémái. Művészettörténeti Értesítő XXIX. (1980) 49–80., 79. [68. jegyzet]; KNAPP 2001. (6. jegyzetben i. m.) 35–36., 83. Kat. 1.

²² A Képes Krónika „László király lovagi díszben” iniciálé (folio 47 retro) kompozíciójának hatása feltételezhető például az egykor Vas vármegyéhez tartozó veleméri Szentháromságról nevezett templom 1370 körül készült falképén.

²³ Rózsa György BM mester *Salamon ítéléte* rézmetszetének átvételével számolt. RÓZSA 1998. (10. jegyzetben i. m.) 12.

²⁴ A téma kutatásához máig a legalapvetőbb: ECKHART Ferenc: A Szentkorona-tan története. Budapest, 1941. Az újabb publikációk közül jól használható: BENDA Kálmán: Még egyszer a magyar Szentkorona-eszméről. Magyar Nemzet XLVII. (1984. XI. 3.) 259. KARDOS József: A Szent Korona és a Szentkorona-eszme története. Budapest, 1992. Az utóbbi tíz évben született további, zömében meglehetősen elfogult és ideologikus irodalmának felsorolásától eltekintek!

²⁵ Budapest, Magyar Országos Levéltár, DL 15222. Ide vonatkozóan alapvető: BODOR Imre: A magyar korona legkorábbi ábrázolásai. *Ars Hungarica* VIII. (1980) 17–24.

²⁶ Sárgásszürke sziléziai homokkő, eredetileg, színezett és aranyozott lehetett. BALOGH 1966. (20. jegyzetben i. m.) 292–294; J. B. (BALOGH, Jolán): Bauzen, Burg Ortenburg, Torturm. In: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Schloß Schallaburg. Schriftleitung Tibor KLANICZAY – Gyöngyi TÖRÖK – Gottfried STANGLER. [Hrsg. Gottfried STANGLER –

- Móric CSÁKY – Richard PERGER – Andrea JÜNGER] Wien, 1982. 205–206. Kat. 86. (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseum. Neue Folge 118)
- ²⁷ Külön vizsgálat tárgya lehetne egyébként – a 12. jegyzetben említett előzményeihez hasonlóan – a Thuróczy-krónika brünni kiadású Szent István-fametszet későbbi felhasználásának nyomon követése is. Véleményem szerint az ebben látható grafika szolgálhatott mintaképül néhány, a XVI. század első két évtizedében kinyomtatott liturgikus szerkönyv (Missale Strigoniense). Venetia, 1511. folio 258 verso; Missale secundum chorum et rubricam almi episcopatus Zagrabiensis ecclesiae. Venetijs 1511. folio CLxxxvij retro; Breviarium [secundum usum ecclesie Strigon[iensis] Venetijs, 1513. folio 381 retro; Missale fratrum heremitarum Ordinis Divi Pauli primi heremite. Venetijs, 1514. folio 215 verso; Psalterium chorale secundum consuetudinem Strigoniensis ecclesie. Venetijs, 1523. folio 132 verso; Breviarium [secundum usum almae Ecclesie Strigon[iensis]. Venetijs, 1524. folio 173. retro. Közölve: KNAPP 2001. [6. jegyzetben i. m.] 97. Kat. 15., 99. Kat. 17., 103. Kat. 21; 107. Kat. 25., 113. Kat. 31., 114. Kat. 32.) Szent István-grafikáihoz, valamint a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményében őrzött és állandó kiállításán is látható az egykori Vas vármegyei Tótlak (ma: Selo, Szlovénia) Szent Miklós plébániatemplomából származó, 1490 körül készült Szent István festményéhez is. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteménye, ltsz.: 180/2/c. Hársfa, olaj, tempera, 72×52,5 cm. Újabb irodalma: KERNY Terézia: Néhány dunántúli Szent László ábrázolásról. In: Szent László király emlékei Dunántúlon. Tanulmányok. Szerk. KERNY Terézia – MIKLÓSI SIKES Csaba. Sümeg, 2000. 69–88. (Múzeumi Füzetek 11.). P. GY. (POSZLER Györgyi): Két festett oltárszárny. In: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Katalógus. Szerk. MIKÓ Árpád – TAKÁCS Imre. Budapest, 1994. 508–510. Kat. X–21. P. Gy. (POSZLER Györgyi): Szent István, Szent László, Szent Imre és Szent Miklós püspök. Két oltárszárny Nagytótlakról. In: Történelem – Kép 2000 (5. jegyzetben i. m.) 144. Kat. II–1; POSZLER Györgyi:
- Az Árpád-házi szent királyok a magyar középkor századaiban. In: Történelem – Kép 2000. (5. jegyzetben i. m.) 180.
- ²⁸ Mindössze egyetlen egy szamosújfalusi monda ismeretes ide kapcsolódóan mind ez idáig, amelyben két angyal lebeg az imádkozó Szent István fölött kezükben a magyar koronával, jelezve, hogy a magyarok fogják győzelmesen megvívni az előttük álló csatát (a lajtakátai Szent Anna kápolna legendája). RUFF András: Mosonmegyei és környéki népregek, mesék és mondák. Magyaróvár, 1938. 56–57. Nyomában közölve még: MAGYAR 2000. (9. jegyzetben i. m.) 148. XIX–XX. századi képzőművészeti emléksanyagának összegyűjtése tudomásom szerint még nem történt meg. Mindenekelőtt az iskolai olvasó és történelemtudományok, szemléltetőeszközök, kalendáriumok, kézimunka-mintakönyvek és füzetek, aprónyomatványok (képeslapok, reklámlapok, meghívók stb.) illusztrációi lehetnének hasznosíthatók egy elkövetkezendő gyűjtőmunkánál és feldolgozásnál.
- ²⁹ Budapest, Magyar Országos Levéltár, Dl 33018. Gipszmásolata: Budapesti Történelmi Múzeum Középkori Osztály, Kumorovitz Lajos Bernát pecsétmátsolat-gyűjteménye. 67×48 mm. Köirata: „SIGILL[UM] . REVEREN[DISSIMI] . D[OMINI]. SIMONIS . EPISCOPI.ZAGRABIENSIS] . M. D. XX.” Közölve: A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténelmi Kutató Csoportjának pecsétmátsolat-gyűjteménye alapján. Szerk. BODOR Imre. Budapest, 1984. 60. Kat. 79. (TAKÁCS Imre katalógustétele)
- ³⁰ V. ö. a 12. jegyzetet!
- ³¹ Így szerepelnek például V. László 1456. évi cseh királyi kettős pecsétjének (Magyar Országos Levéltár, Dl 14605) vagy II. Ulászló 1490. évi felségi kettős pecsétjének (Magyar Országos Levéltár, Dl 19968. [1493]) előlapján is. Ide vonatkozóan vö.: BODOR Imre: Reneszánsz stíluselemek a Mohács előtti pecsétteken. Művészettörténelmi Értesítő XXXI. (1982) 95–104.
- ³² Teljes címe: Hans Hauge zum Freisten: Der Hungern Chronica, inhaltend wie sy anfanglich ins land kommen seind, mint anzaigung aller jrer Künig, vnd was sy namhaftigs gethon haben. [Nürnberg], 1534 [Johann Petreius] in druch verordnet auff

- kosten vnf] darlegen Hanssen Metzkers Bürger in Wien, 1536. Auspurg, 1536 [Philip Vehart] 83×138 mm. A Szent István-fametszet fontosabb korábbi irodalommal közölve: KNAPP 2001 (6. jegyzetben i. m.) 117. Kat. 35.
- ³³ 228×144 mm
- ³⁴ HOLL Béla: Ferenczffy Lőrinc: Egy magyar könyvkiadó a XVII. században. Budapest, 1980. 145–155., 157., 173.
- ³⁵ Például: GALAVICS Géza: Kössünk kardot az török ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, 1986. 63. Uő.: A magyar királyok képmásai a 17–18. században. (A Mausoleum metszetsorozata.) In: A középkori magyar királyok arcképei 1996. (16. jegyzetben i. m.) 13. Uő.: Ősök, hősök, szent királyok. Történelmünk és a barokk képzőművészet. In: Történelem – Kép 2000. (5. jegyzetben i. m.) 64. Uő.: Barokk. In: GALAVICS Géza – MAROSI Ernő – MIKÓ Árpád – WEHLI Tünde: A magyar művészet a kezdetektől 1800-ig. Szerk. TURAI Hedvig Budapest, 2001. 335.
- ³⁶ BENDA Kálmán: Habsburg politika és rendi ellenállás a XVII. század elején. Történelmi Szemle XIII. (1970) 404–427. Uő.: A Habsburg-abszolutizmus és a magyar nemesség a 16. és 17. században. Történelmi Szemle XXVII. (1984) 445–479.
- ³⁷ Az 1608-as pozsonyi koronázásról: BARTONIEK Emma: A magyar királykoronázások története. Reprint kiadás. Budapest, 1987. 98., 133–141. (A Magyar Történelmi Társulat Könyvei IV.). A koronázásra kibocsátott alkalmi kiadványokról vö.: Magyar és külföldi vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718. Összeállította HUBAY Ilona. Budapest, 1948. 94–95. Kat. 446–453
- ³⁸ Az 1608-as országgyűlés jelentősége, mint erre Benda Kálmán rámutatott, nagyobb volt mint általában a szokványos diétáké. „Lezár egy fejlődési szakaszt és megnyit egy újat. Története olyan kérdéseket vet fel, amelyek a XVI–XVII. század egész magyar fejlődése szempontjából lényegesek.” BENDA 1970. (36. jegyzetben i. m.) 404.
- ³⁹ Magyar Országgyűlési Emlékek XIV. (1607–1608). Összeállította BENDA Kálmán. Gépírat az MTA Történettudományi Intézetében.
- ⁴⁰ II. Mátyás koronázási szertartásáról vö.: Acta coronationis Matthiae II. in regem Hungariae XIX. novemb. MDCVIII. peractae e Synchrono A. E. C. H. T. A. Manuscripto in lucem edita, [Joseph Groningen] in Germania 1784. Elképzelhető, hogy éppen ekkortájt és éppen e párhuzam hangsúlyozására készült az, az ismeretlen német grafikus által készített könyvillusztráció is, amely Hunyadi Mátyást ábrázolja amint győzelmet arat Remete Szent Pál közbenjárásával a törökön. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka, ltsz.: 68/1951. Gr. Papír, rézmetszet. 116×65 mm, felirata: „Matthias Corvinus Hungariae Rex op S. Pauli/ Turcas profligat. / Matthias König in Ungarn sieget über die Türken/ duch beystand des H. Pauli./18.” Közölve: B. B. (BASICS Beatrix:) Német rézmetsző: Mátyás király győzelmet arat a törökön Remete Szent Pál közbenjárására. In: A magyar kereszténység ezer éve – Hungariae Christianae Millennium. Szerk. ZOMBORI István – CSÉFALVAY Pál – Maria Antonietta DE ANGELIS. Budapest, 2001. 332. Kat. 4.2.
- ⁴¹ Az 1608-as ratifikálást 1615-ben Bécsben, majd 1618-ban Komáromban újabb megerősítések követték.
- ⁴² Elvileg szóba jöhetett volna Istvánffy Miklós is, aki azonban Rudolf híve volt, s 1608-ban agyvérzés is érte. Haláláig, 1615-ig már nem játszott szerepet a magyar közéletben. A történetíróról: BARTONIEK Emma: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Kézirat gyanánt. Sajtó alá rendezte RITÓÓK Zsigmondné Budapest, 1975. 339–388.
- ⁴³ Bergerről: FRANKL Vilmos: Berger Illés magyar királyi historiographus. Századok 7. (1873) 373–390. PESTY Frigyes: Egy XVII. századi magyar történetíró. Századok 10. (1876) 92. WITTMANN Tibor: A magyarországi államelméleti tudományosság XVII. századi alapvetésének németalföldi forrásaihoz. Filológiai Közölny III. (1957) 53–66. WITTMANN Tibor: Az osztrák Habsburguralom válságos éveinek történetéhez (1606–1618). Szeged, 1959. 32. BARTONIEK 1975. (előző jegyzetben i. m.) 94–99., 252–255. HOLL 1980. (34. jegyzetben i. m.) 156–166. KULCSÁR Péter: Berger Illés történelmi művei. Magyar Könyvszemle 110. (1994) 245–259.

- ⁴⁴ Jubilaeus de origine, errore Sacrae Coronae Hungariae Regni. Viennae, 1608. (RMK III. 1211., 1212.)
- ⁴⁵ Idézi: BENDA Kálmán – FÜGEDI Erik: A magyar korona regénye. Budapest, 1979. 173.
- ⁴⁶ Három levélnyi próbanyomatát 1632-ben adta ki Bécsben Ferenczffy. Wien, Graphische Sammlung Albertina, C-179. Cimeliengkasten Fach VII/5. Mikrofilmje: Országos Széchényi Könyvtár, FM 2/4088. Az elvesztettnek hitt teljes kézirat az 1990-es években megkerült. [Megjelenés előtt.] Az uralkodókról készült grafikákat Nádasdy Ferenc országbíró, a XVII. század legjelesebb magyar műgyűjtője és mecénása adja majd ki saját koráig 1664-ben Nürnbergben *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae Ducum* címmel. (RMK III. 2254) A Szent István-metszet a 89. lapon látható. Történetét, képi forrásait, hatását és másolatait mind ez idáig Rózsa György dolgozta fel legalaposabban: Magyar történetábrázolás a XVII. században. Budapest, 1973. 13–80. Legfrissebb irodalmát fősorolja: BIBÓ István – KERNY Terézia – SERFŐZŐ Szabolcs: A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének Levéltári Regesztagyűjteménye. Repertórium. Szerk. KERNY Terézia – SERFŐZŐ Szabolcs. Budapest, 2001. 73.
- ⁴⁷ HOLL 1980. (34. jegyzetben i. m.) 145–155. Rózsa György szerint viszont 1619–1632 között készültek a metszetek: RÓZSA 1973. (előző jegyzetben i. m.) 15.
- ⁴⁸ RMK III. 118. Második kiadása: Bécs, 1652. (RMK III. 1795) A téma aktualitására utal, hogy két évvel később Lackner Kristóf adott ki Thurzó Györgynek ajánlva *Coronae Hungariae emblematica descriptio* [...] címmel (Lauingen, Jakob Winter) hasonló munkát. (RMK III. 1156) S. Sz. (SERFŐZŐ Szabolcs: Lackner Kristóf emblematis magyarázata a magyar királyi koronáról. In: Képes könyvek. Régi nyomtatványok az Országgyűlési Könyvtár gyűjteményéből. A kiállítást rendezte, a katalógust írta és szerkesztette PÓCS Dániel – SERFŐZŐ Szabolcs. Budapest, 2002. 80–81. Kat. IV–5. [Korábbi irodalommal]. V. K. (VELENCEI Katalin:) Lackner Kristóf könyve a Szent Koronáról, egykorú illuminálással. In: Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Szerk. MIKÓ Árpád. Budapest, 2002. 282–283. Kat. 263. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2002/1.)
- ⁴⁹ Természetesen a Kilian-metszet előtt is léteztek olyan ábrázolások, amelyek már meglehetősen pontosan örökítették meg a Szent Koronát, ám ezek az alkotások, részint mert nem magyar megrendelésre készültek, elszigeteltek maradtak és nem gyakoroltak semmiféle befolyást a hazai képzőművészetre. Részletes áttekintés helyett föltétlenül megemlítendő az 1555-ben Johan Jacob Fugger megrendelésére készült *Wahrhaftige Beschreibung zwaier [...] de allerredlersten [...] Geschichte de Christenheit des habsburgischen unnd österreichischen gebluets [...] bis auf Carolum den fünften und Ferdinandum den ersten* [...] című monumentális kézirat is, amelynek folio 308. recto lapján a Szent Korona látható. Pergamen, tempera. 530×450 mm. W. J. (JAHN, Wolfgang:) *Wahrhaftige Beschreibung zwaier ... der allerredlessten ... Geschlechter. In: Bayern – Ungarn Tausend Jahre – Bajorország és Magyarország 1000 éve. Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2001. Oberhausmuseum, Passau 8. Mai bis 28. Oktober 2001. Hrsg. Wolfgang JAHN – Christian LANKES – Wolfgang PETZ – Evamaria BROCKHOFF. Augsburg – Regensburg, 2001. 34–35. Kat. I. 4. S. Sz. (SERFŐZŐ Szabolcs:) Johann Jacob Fugger krónikája az osztrák császári házról. In: PÓCS – SERFŐZŐ 2002. (48. jegyzetben i. m.) 74. Kat. IV–3. SZ. E. (SZENTESI Edit:) Az úgynevezett Fugger-féle Habsburg Ehrenspegel. In: Jankovich Miklós 2002. (48. jegyzetben i. m.) 291–293. Kat. 271. A Révay-könyv és a Kilian-metszet válogatott irodalma: SZILÁGYI Sándor: Révay Péter és a Szent Korona, 1619–1622. Budapest, 1875; ECKHART 1941. (24. jegyzetben i. m.) 297–298. BARTONIEK 1975. (42. jegyzetben i. m.) 389–403. BENDA – FÜGEDI 1979. (45. jegyzetben i. m.) 174–176. BÓNIS György: Révay Péter. Budapest, 1981. BOGYAY, Thomas von: Über die Forschungsgeschichte der Heiligen Krone. In: *Insignia regni Hungariae I. Studien zur Machtsymbolik der mittelalterlichen Ungarn*, Red. Zsuzsa LOVAG. Budapest, 1986. 66. BOGYAY Tamás: Kritikai tallózás a szentkorona körül. In: *Művészettörténeti tanulmányok Mojzer**

- Miklós hatvanadik születésnapjára. Szerk. TAKÁCS Imre – BUZÁSI Enikő – JÁVOR Anna – MIKÓ Árpád. Budapest, 1991. 33. (Annales de la Galerie Hongroise – Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1991.). BUZÁSI Enikő: III. Ferdinánd mint magyar király. (Justus Sustermans ismeretlen műve az egykori Leganés gyűjteményből.) In: Uo. 152. HOLLER László: A magyar királyi koronát ábrázoló 1620–1621. évi festményekről. Művészettörténeti Értesítő XLIX. (2000) 303–305. S. Sz. (SERFŐZŐ Szabolcs:) Révay Péter krónikája és leírása a magyar királyi koronáról és történetéről. In: PÓCS – SERFŐZŐ 2002. (48. jegyzetben i. m.) 76–78. Kat. IV–4. A szakirodalom hajlik arra, hogy a címlap-metszet mintájának rajzolóját Révayban keresse. A grafika további képzőművészeti hatására Mojzer Miklós figyelmeztetett egy beszélgetés során 1987-ben. Érdemes megemlíteni, hogy a koronázási jelvényegyüttes egy másik közel egykorú és hiteles ábrázolása ugyancsak a Kilian-műhelyhez köthető. Wolfgang Kilian testvérenek, Lucasnak 1610-ben II. Mátyásról, mint magyar királyról készített allegorizáló rézmetszetén a Szent Korona, a koronázási palást, a jogar és a kettőskezes országalma lehető legprecízebben lett megörökítve. Ugyanakkor, hogy az uralgó portréja fölött látható kartusos magyar címert lezáró sisakdísz még a hagyományos idealizált koronaábrázolást követi. 312×214 mm, Közölve: HAGENOW, Elisabeth von: Bildniskommentare. Allegorisch gehaltene Herrscherbildnisse in der Graphik des Barock: Entstehung und Bedeutung. Hildesheim – Zürich – New York, 1999. 115–116., 210. Abb. 16. (Studien zur Kunstgeschichte 79.) Említve még: GALAVICS Géza: A Habsburgok mint magyar királyok és a képzőművészeti reprezentáció. In: Császár és király 1526–1918. Történelmi utazás. Ausztria és Magyarország. Szerk. FAZEKAS István – UJVÁRY Gábor. Bécs, 2001. 12.
- ⁵⁰ Budapest, Magyar Nemzeti Galéria Régi Gyűjteménye, ltsz.: 55.967.3. Olaj, hársfa. 103×101, 3 cm. BUZÁSI Enikő: Későreneszánsz és korabarokk művészet. Budapest, 1980. 2–4. (Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára 54.). MOJZER Miklós: Későreneszánsz és barokk művészet. (A Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállítása.) Művészettörténeti Értesítő XXX. (1981) 46. MOJZER Miklós: A Magyar Nemzeti Galéria késő reneszánsz és barokk kiállítása. Képek és szobrok. Budapest, 1982. 4–5. Kat. 304. BUZÁSI Enikő: Magyarországi festő 1600 körül. Szent László. In: A Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményei. Szerk. MOJZER Miklós. Budapest, 1984. 126.
- ⁵¹ Feszület előtt imádkozó, a Szentírást olvasó, meditációba merülő ifjú alakja a XVII. századtól kezdve, elsősorban Gonzaga Szent Alajos mintájára kiformalódó új ikonográfiai típus egyik legelső példája volt.
- ⁵² Wien, 1632. [typ. Ferenczffy] 36. (RMK III. 271a.) 56×40 mm. Felirata: „S. Stephanus Rex Hungariae.” Közölve: KNAPP 2001. 134. Kat. 52.
- ⁵³ A *Mausoleum* nyomán készült grafikák 1850-ig teljességre törekvően közölve: KNAPP 2001. (6. jegyzetben i. m.) 151. Kat. 69., 169. Kat. 87., 205. Kat. 123., 216. Kat. 134., 225. Kat. 143., 235. Kat. 153., 274. Kat. 192., 284. Kat. 202., 295. Kat. 213.
- ⁵⁴ Például a Kováts István által írt és illusztrált *Dóri énekeskönyv* nyolcvanhetedik, „Szent István királyrul” című „Hol vagy, magyarok tündöklő csillaga” közismert ének strófájánál a 103. lapon, amelyet a felirata szerint 1768. július 25-én rajzolt a kántor. Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kéziratára, 10a. E. 29/1. A kötetről legújabbban korábbi irodalommal: B. B. M. (BÁNHEGYI B. Miksa O. S. B.): *Dóri énekeskönyv*. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. III. A főapátság gyűjteményei. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonhalma, 1996. 216–217. Kat. D. 16.
- ⁵⁵ Például Tolna vármegye pecsétjén. Rézmetszetű képe kiadva: KOLLER, Josephus: *Cerographia Hungariae. Tyrnaviae, 1734.* 126–127. lapok közé kötött III. táblán. Nyomában közölve: KNAPP 2001. (6. jegyzetben i. m.) 169. Kat. 87.
- ⁵⁶ Ezt támasztja alá véleményem szerint Edward Brown angol utazó 1669-es (!), tehát a kötet megjelenése után öt évvel íródott följegyzése is. „A magyarok nemcsak különös nyelvet beszélnek, hanem koronájukról is valami rendkívüli dolgot hisznek. Ugyanis szerintük angyal hozta Szent István királynak, miért is meg vannak győződve, hogy ettől függ az ország sorsa. Ezért fordítanak annyi gondot annak őrzésére és

- minden alkalommal megóvják a szerencsétlenségtől.” BROWN, Edward: *Account of Sere-
rae Travels in Hungaria, Servia* [...] London,
1673. ... Magyar fordításban: *Régi utazások
a Balkán-félszigeten*. Szerk. SZAMOTA Ist-
ván. Budapest, 1891. 309. Nyomában kö-
zölve még: MAGYAR 2000. (9. jegyzetben
i. m.) 148; *Szent István és az államalapí-
tás* 2002. (2. jegyzetben i. m.) 187., 188.
- ⁵⁷ *Gloria virtutis Hungaricae religionis belli-
cae atque politicae peritiae laude propagata
per reges XLIII. ad usque Ferdinandum III.*
[...] *Duaci 1633 Typuis Viduae Petri Telu.*
(RMK III. Pótlások 6185) 192×140 mm
- ⁵⁸ *Ikonográfiai előzményeiről: GALAVICS 1986.*
(35. jegyzetben i. m.) 74., 157. KNAPP 2001.
(6. jegyzetben i. m.) 41., 135. Kat. 53.
- ⁵⁹ *Trophaeum Neo-Palatinum Paulo Ester-
hazy voto Hungariae Pro-Regi Illustrissima
svada in florenti Ungarae Academi erexit
Tirnaviae.* (RMK II. 288., 1490.) 170×128
mm Közölve: KNAPP 2001. (6. jegyzetben
i. m.) 149. Kat. 67.